

Ehkä-taide ehkä-kasvatus. Kasvatus ja vallan mahdollisuus nykytaiteen toimintatapojen valossa

Elina Heikkilä

Department of Art, Aalto University

Väitöstutkimukseni taustalta löytyvät omat kokemukseni kasvatuksesta ja taiteesta. Kasvatuksen vallan kysymykset ja toisaalta nykytaiteen joskus hämmentävätkin avaukset maailmasta ovat saattaneet minut kysymään tutkimuksessani: minkälaisena kasvatuksen ja vallan kysymykset näyttäytyvät nykytaiteen strategioiden valossa?

Hain jatko-opintoihin heti maisteriopintojen jälkeen. Kului kuitenkin kymmenen vuotta, ennen kuin suunnitelma aktivoitui. Uusi alku oli tarpeen. Astuin siis tutkimuksen maisemaan kantaen mukana omaa kokemustani, mutta maasto oli muuten tuntematonta. Kesti aikansa, ennen kuin rupesin hahmottamaan, kuinka pohdintani muuntuisi tutkimukselliseksi orientatioksi ja kiinnostukseni kohteet rajautuisivat tutkimukseksi. Lisäksi tutkimus ei missään vaiheessa ole ollut minulle vain akateeminen suoritus, vaan siinä on ollut kiinni paljon enemmän: halu ymmärtää yksittäisen paikkaa maailmassa, joka tuntuu vieraalta.

Tutkimus antoi näihin tarpeisiin hyvän viitekehyksen, koska se vaatii perusteita etsivän ja artikuloivan asenteen, pakottaa analysoimaan ja johdattelee havainnoimaan laajemmin. Taiteen laitoksella käydyt keskustelut, tekstiseminaarit ja luennot muoivasivat ymmärrystäni tutkimuksesta. Ymmärrys kasvoi myös näyttelyissä käymällä. Erityisesti Milanossa näkemäni muotoilunäyttely jäi pohdituttamaan: esillä oli muotoilun klassikoita, taidetta, taiteilijoiden esineistöä

ja erilaisia taidekasvatuksellisia projekteja – esineet kohtasivat toisensa ilman hierarkiaa ja minut johdateltiin katsomaan toisin. Jonkinlainen hierarkiattomuus leimasi myös opintoja: kukaan ei tarjonnut valmista metodia, valmiita ratkaisuja, vaan kaikki piti löytää itse – näin löydetty sulautuu paremmin osaksi omaa tutkimuksellista ”vakaumusta”, jos näin voi sanoa.

Vähitellen lukeminen, keskustelu ja muu aktiivisuus tuottivat tulosta: minulle karttui kieltä ja ymmärrystä ja tutkimuksellinen kokonaisuus alkoi muotoutua vähitellen, pala palalta. Löysin yhteyksiä, rinnastuksista syntyviä ja eteenpäin vieviä uusia ajatuksia ja jälleen samankaltaisuuden tai toisiaan täydentävän ajatuskulun. Jossain vaiheessa huomasin, että minulla on koossa riittävästi aineistoa – tehtävänäni oli vain muotoilla se esineeksi, tutkimukseksi – oli siis aika eristäytyä kirjoittamaan. Kasvatusfilosofi Juho Hollo kirjoitti väitöksensä otsikolla Mielikuivituksen kasvattaminen jotakuinkin sata vuotta sitten (1918). Hollo antaa kieltä puhua kasvatuksesta ja tuo näkökulman myös taiteen ja kasvatuksen suhteeseen. Hänen lähtöoletuksensa on, että kasvatuksen tulee aina olla sidoksissa käytäntöön ja sen luonne on vaistomainen ja epäteoreettinen. Hollo haluaa tarkastella kasvatuksen maailmaa itsenäisenä, autonomisena maailmana ilman välineellisiä päämääriä. Hän ei siis halua, että kasvatus palvelee esimerkiksi talouden, uskonnon tai urheilun maailmoja.

Toisaalta sen ei tule eristäytyä muusta maailmasta, vaan sen silmämääränä on koko elämä ja siten kasvatuksen tärkein ja ainoa tehtävä on palvella ihmisyyttä ja tarjota yksilölle tilaisuus kasvaa siksi, johon hän Hollon sanoin ”oman olemuksensa sisäisten lakien mukaan pyrkii”.

Hollo puhuu kasvatuksesta kasvamaan saattamisena: ihminen kasvaa, koska on osa luontoa ja luontokin kasvaa – luonnollisesti, itsestään. Kasvattajan tehtävänä on poistaa esteitä kasvatettavan kasvun tieltä. Toisaalta myös kasvattaja on kasvava. Lähtökohta on hyvin yksinkertainen, vaikka kokonaisuus on kompleksinen. Hollolle kasvatus on toimintaa, johon vaikuttavat monenlaiset tahot ja ihmiset. Kasvatus rinnastuu taiteeseen, koska kasvatuksen tavoin taide on muuttuvaa ja myös taiteen maailman silmämäärä on elämä kokonaisuudessaan, ilman välineel-

lisyyttä.

Mielikuvituksen ja taiteen tehtävä on pitää mielen pohja kuohkeana ja irti totunnaisuuden raiteista ja antaa näin valmiuksia kohdata muuttuva maailma ja hyväksyä muutos osana ihmisyyttä. Näin kasvavalle on läsnä mahdollisuuksien avaruus ja runsaus, kuten Hollo ilmaisee.

Hannah Arendt ei kirjoita kasvatuksesta, vaan perustavaa laatua olevista aktiviteeteista, jotka hän jakaa kolmeen: työ, valmistaminen ja toiminta. Tutkimuksessani käsittelen toimintaa, joka on Arendtin mukaan erityistä ihmiselle ja erottaa ihmisen eläimestä. Arendt kirjoittaa, että toiminnan ehto on moninaisuus – ihmiset, ei ihminen, asuttavat maailmaa. Samalla toiminta poliiksella tai näyttäytymistilassa (jonka pohjana Arendt kuvaa Kreikan kaupunkivaltion polista) tuo esiin yksilön ainutlaatuisuuden: kukaan ei ole koskaan samanlainen kuin joku toinen.

Toiminnan tarkoitus ja ainoa päämäärä on luoda tilaisuuksia tämän ainutlaatuisuuden esiin tuomiseen. Poliiksella toimivat vertaiset, ja siellä kukaan ei hallitse. Koska hallinnan vaara on aina olemassa, näyttäytymistilan synty säilyy jatkuvasti vain mahdollisuutena. Arendtin ajattelussa valta kietoutuu hänen ymmärrykseensä toiminnasta ja tästä seuraa näkemys vallasta, jota pidän kiinnostavana: valta liittyy julkiseen tilaan, toiminnan kentälle ja ihmissuhteiden verkostoon. Erilaiset näyttäytymistilat tarjoavat vallalle mahdollisuuden. Valta säilyy siis aina vain mahdollisuutena toiminnallisissa tilanteissa, joissa kukaan ei hallitse.

Tässä tutkimukseni vaiheessa tunnen houkutusta sijoittaa Hollon ihmisyyttä palveleva kasvamaan saattaminen toimintana Arendtin kuvaamaan näyttäytymistilaan, sellaiselle alustalle, jossa Hollonkin kuvailema yksilön ainutlaatuisuus saa mahdollisuuden tulla esiin. Tässä rinnastuksessa on kuitenkin ongelma: kasvattajalla on lähtökohtaisesti hallinta, hänellä on siis valtaa hallinnan muodossa ja tällöin näyttäytymistila ja valta Arendtin merkityksessä eivät kenties mahdollistuisi. Hollon ja Arendtin ajatukset antoivat minulle joka tapauksessa lähtökohdan, jonkinlaisen rajaavan kehyksen lähtiessäni tarkastelemaan nykytaiteen toimintaympäristöä kahden peräkkäisen Saksan Kasselissa järjestettävän Documentan, nykytaiteen suurnäyttelyn, kir-

jallisten aineistojen turvin.

Ensin kävin läpi dOCUMENTA (13):n valtavaa ja hyvin sekalaista aineistoa. Etsin tapoja kuvata nykytaiteen strategioita tai toimintatapoja, koska näyttelyn esittelytekstissä oli kuvattu tietynlainen toiminnalliseksi tulkitsemani orientaatio. Olin pitkään aika hukassa moniäänisen aineistoni syvyyksissä, mutta lopulta päädyin käyttämään kuraattoreiden tekstejä, koska he sanallistivat ajatteluaan hyvin.

Tässä yhteydessä on todettava pääkuraattori Carolyn Christov-Bakargievin tavoin, että ei ole olemassa yhtä taidemaailmaa, ei yhtä homogeenista yleisöä tietyssä ajassa ja paikassa. Koska taide ei ole yksi, tutkimuksessani avautuva taiteen toimintatapakaan ei ole ainoa mahdollinen. Se on kuitenkin mielekäs ja kokemuksellisesti tunnistettavissa ja laajentaa Hollon ja Arendtin näkemyksiä. Lisäksi se rinnastuu kiinnostavalla tavalla taiteellisen tutkimuksen metodologiaan, jota myös käsittelen tutkimuksessani.

Kuraattori Chus Martinez kehittää dOCUMENTA (13):n taustalla olevan ei-konseptin pohjalta ajatusrakennelman, jossa tietynlainen, taiteessa tapahtuva tutkiva toiminta synnyttää tietoa tai ei-tietoa, joka heiluu ja horjuu – ja jossa ehkä on merkinä horjunnasta. Tärkeäksi nousevat fiktio ja mielikuviutus. Katsojalle tämä näyttäytyy tilanteena, jossa kognitiivinen yllätys tulee mahdolliseksi, koska ei ole lukuohjetta. Tämänkaltaisessa tilanteessa luodaan mahdollisuuksia ”toisinajatteluun”: intuitiivinen eteneminen, hedelmällinen epäselvyys, virheiden sietäminen ja halu ymmärtää on tärkeämpää kuin todisteiden tuottaminen. Martinezin mielestä taide on tulevaisuuden tietoa, koska sillä on mahdollisuus ylittää opinalojen rajoja ja luoda tiloja hedelmälliselle epäselvyydelle. Lisäksi taiteen tavalla muodostaa tietoa on Martinezin mukaan tehtävä – se tarjoaa johtolankoja arvoitukseen, joka kuuluu: kuinka elää pohjattomassa maailmassa.

Nykytaiteen tapa toimia hyväksyy epäselvyyden ja virheet – ja painottaa fiktion ja mielikuviutuksen merkitystä. Tämä rinnastuu hyvin Hollon ajatteluun. Huomaan myös nykytaiteen

muuttuneen siinä määrin esineiden valmistamisesta toiminnaksi, että päädyn sijoittamaan sen toiminnan kentälle ja tarkastelemaan sitä Arendtin ajatusten valossa. Herään pohtimaan, voisivatko taiteen instituutiot toimia Arendtin kuvaaman toiminnan suojelijana (kuten hänen esimerkissään toimintaa suojelivat poliiksen muurit ja lait). Tässä vaiheessa minulla on koossa sen verran, että luottamus tutkimuksen syntyyn alkaa vahvistua. Pitäisi vielä tarkentaa taiteen ja kasvatuksen suhdetta: löydänkö sanoitusta aineistostani tämän ymmärtämiseen?

Documenta 12:n yksi teemoista on kasvatusta. Tällä kertaa päädyn umpikujaan, sillä tulkintani on, että kasvatusta on aineistossani ymmärretty jonkinlaisena katsojan ”kouluttamisena”, tiedollisena asiana – ja toisaalta esteettisenä kasvatuksena, joka tapahtuu näyttelyn esillepanon keinoin, kokonaistaideteoksena. Koska filosofiaa teeman taustalla ei avata, en pääse sisään kuraattori Roger M. Buergelin ajatteluun. Tulkintani on, että documenta 12:ssa taiteella on välineellinen arvo. En siis saa sovitettua esiin noussutta tutkimukseni asetelmaan. Tästä seuraa huomion kiinnittäminen kielen rooliin ja ymmärrän Hollon tavoin, että suomen kieli on erinomainen välittämään hänen näkemystään kasvatuksesta. Suomen kieltä taitavien on helppo ymmärtää, että kasvatusta on kokonaisvaltaista ihmisen kasvua, joka ei ole sidottu tietynlaisiin tilanteisiin, vaan voi tapahtua hyvin erilaisissa tilanteissa ja paikoissa: kotona, koulussa tai missä tahansa julkisessa tapahtumassa. Näistä voidaan myös puhua erottelematta tapahtumista toisistaan kielen tasolla. Documenta 12:n aineisto käsitteli siis kasvatusta sellaisesta näkökulmasta, että en löytänyt yhteyttä jo esiin tulleeseen. Pohdin jonkin aikaa aineiston vaihtamista, mutta päädyn säilyttämään sen – näkyväksi on tullut riittävästi kiinnostavia huomioita ja toisaalta taiteen moniarvoisuus. Mutta miten etenen tästä?

Yksi tekijä kiinnostuksessani taiteen ja kasvatuksen suhteeseen on kasvatuksellinen käänne, josta ruvettiin keskustelemaan nykytaiteen piirissä juuri documenta 12:n aikoihin (joka siis pidettiin vuonna 2007). Kun luen kuraattori Irit Rogoffin ajattelua kasvatuksellisesta käänteestä, huomaan sen rinnastuvan kiinnostavalla tavalla aikaisempaan: toiminta Rogoffin määrit-

telemällä kasvatuksellisella alustalla näyttäytyy ikään kuin esimerkkitaipauksena poliksesta: ihmiset pääsevät harjoittelemaan omien kysymysten muotoilua ja pohtimaan asioita uteliaisuudesta, ilman tarvetta todistaa mitään. Heille tarjotaan tämä tilaisuus, koska instituutiolla on siihen mahdollisuus.

Seuraavaksi mieleeni palautuu tekstiseminaarissa luettu Hakim Beyn haastattelu, jossa Bey puhuu väliaikaisesta autonomisesta alueesta ja lisäksi tiedostamisen tärkeydestä: autonominen alue ei (välttämättä) synny, jos siitä ei ole tietoinen. Asiat yhdistyvät rinnastuessaan ja vievät ymmärrystäni eteenpäin. Martinezin ajatus ei-konseptista ja siitä, mitä tietyllä tavalla määritelty tilanne taiteen kontekstissa sallii ja Arendtin kuvaus poliksesta ja sen mahdollisuuksista vie minut huomaamaan, että myös kasvamaan saattamisessa on tärkeä kiinnittää huomio tilanteeseen ja mitä se sallii. Tutkimukseni pohjalta vaikuttaakin siltä, että kasvatuksen ja taiteen suhde ei välttämättä tai ensisijaisesti olekaan kiinni itse taiteessa, vaan ennen kaikkea tilanteessa, johon taiteen tai taidekasvatuksen kontekstissa kokoonnutaan.

Uskaltaudun lopulta ajattelemaan, että taidekasvatuksen mahdollistamat toiminnalliset tilanteet voi rinnastaa Arendtin ajatuksiin poliksesta tai näyttäytymistilasta – jos tavoitteena on avata tilaa toiminnalle ilman välineellisiä päämääriä ja jos pysyy tietoisena tilanteen tarjoamista mahdollisuuksista ja hallinnan vaaroista.

Käsittelen tutkimuksessani myös taidekasvattajan roolia. Tulen siihen tulokseen, että se on tilanteen alulle saattajan ja lopettajan rooli, vaikka tässä on Arendtin mukaan ongelma: hänestä tulee helposti hallitsija. Oma johtopäätökseni on, että vain pyrkimällä tietoisesti mahdollisimman vähään hallintaan valta saattaisi olla mahdollinen – myös taidekasvatuksen kontekstissa. Tutkimus ymmärretään usein ei vain totuuden etsimiseksi (ja tällaisena tutkiva toiminta tulee myös aineistossa esiin), vaan myös totuuksia tuottavaksi. Minusta on kiinnostavaa sanoa tutkimuksen kontekstissa ääneen, että tutkimuksessani esiin tulevat asiat horjuvat: kasvatus horjuu, koska tarjolla ei ole helppoa metodia. Kasvamaan saattamiseen ei ole yhtä tapaa,

koska jokaisella kasvattajalla on oma tyyliinsä. Samoin taide horjuu ja heiluu, koska ehkä on välttämätön, jotta löytyisi ja syntyisi uudenlaista tietoa ja tapoja ymmärtää muuttuvaa maailmaa. Ja kaikki tämä tapahtuu – jälleen vain mahdollisuutena – toiminnallisella alustalla, jonka voi määritellä näyttäytymistilaksi tai tilapäiseksi autonomiseksi alueeksi. Ja kun ihmiset ovat koolla, myös valta on mahdollisuus ja se säilyy aina vain mahdollisuutena.

Ainoa tutkimuksessani esiin tuleva varmuus on oma vakuuttuneisuuteni siitä, että esille tulut epävarmuus, heilunta ja horjunta on merkityksellistä ja tärkeää, koska se auttaa meitä toimimaan maailmassa, jossa ei ole vakaata pohjaa. Väitöstutkimukseni edetessä olen enenevässä määrin kiinnittänyt huomioni yhteiskunnassa harjoitettavaan puheeseen taloudesta. Yksilön tehtäväksi tässä isossa koneistossa jää Holloa mukaellen sen pienenä hammasrattaana toimiminen. Olen tutkimukseni pohjalta päätenyt siihen, että tarvitaan toisenlaisia tapoja perustella taidekasvatusta kuin välineellinen, johon helposti ajaudumme tuloksia vaativassa yhteiskunnassa. Taidekasvatuksella, sellaisena kuin se tulee esiin tutkimuksessani, on erinomainen mahdollisuus tarjota tilaisuus toimintaan, joka ei ole sidottu talouden tai muihin päämääriin. Tämä on merkityksellistä myös siksi, että tämänkaltaisia tiloja ei ole juurikaan tarjolla yhteiskunnassa. Olen myös tietoinen siitä, että monet taidekasvatukselliset tilanteet ovat jo hyvin yhdenmukaisia tutkimuksessani kuvatun kanssa. Se, mikä on uutta, on artikulointi, strateginen taso: miten puhumme ja perustelemme toimintaamme.

Tutkimuksessani esiin tuleva horjunta ja ehkä luovat myös tarpeen keskustella. On tärkeä pysyä nöyränä ja kasvatuksellisesti valppaana ja kysyä jatkuvasti Hollon tavoin: Mitä kasvatusta on ja millä edellytyksillä sitä on olemassa? Miten kasvatusta vaikuttaa, miten se on ylipäättään mahdollista? Entä mitä minä (taide)kasvattajana kulloinkin tavoittelen? Mikä on minun tyylini? Onko käsillä olevassa tilanteessa autonomisella alueella tai näyttäytymistilalla mahdollisuus syntyä? Entä kuinka vahvaa on hallinta – ja onko valta mahdollinen? Näissä tilanteissa taiteen määrittely ei ole tärkeää, mutta tärkeää on lukea toiminta taiteen kautta ja avulla, jotta moniar-

voisuus ja horjunta säilyvät.

Delivered on the 14th of June 2019.